

Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama

Dr. Mladen ANČIĆ

znanstveni asistent, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru
HR - 23 000 Zadar, Obala kneza Trpimira 8

Polazeći od srebrnog pojasa pronađenog na Sv. Spasu, autor u žarište pozornosti stavlja takve primjere luksusnog srebrnoga nakita kasnog srednjeg vijeka, upozoravajući na različite tipove pojaseva. K tomu prihvaća raniju podjelu na "proizvode masovne potrošnje" i "luksusne proizvode", ističući individualizaciju pojedinačnih primjeraka u ovoj drugoj kategoriji. Na taj način takvi predmeti postaju svojevrsan biljeg identiteta i uporište izgradnje tradicije. Promatrajući luksuzne srebrne izradevine u društvenom okruženju, autor na temelju nepubliciranih arhivskih vrela prati način korištenja srebrnih ukrasnih predmeta i kao svojevrsnog platežnog sredstva. U tome kontekstu uočava i pojavu stvaranja obiteljskih riznica na hrvatskome kasnosrednjovjekovnom prostoru.

Cjelovito istraživanje arheološkoga lokaliteta Sv. Spas uključuje razglabiranje ukupnoga povijesnog društvenog konteksta u koji valja smjestiti nalaze što su na tome lokalitetu ugledali svjetlo dana. U tome sklopu namjeravam se ovdje pozabaviti mogućnošću rekonstruiranja društvenih okolnosti u kojima su nastajali i koristili se pojasevi kakav je onaj pronađen na Sv. Spasu¹.

Početak rujna 1467. tadašnji je splitski knez uputio općinskoga glasnika, Grgura Tunelića, u Knin, dajući mu nalog da izade osobno pred comesa Tomaša Bojničića, onoga istog Tomaša Bojničića od Plavna, koji je prije obnašao čast hrvatskoga banovca. Tom ga je prigodom trebao izvijestiti kako je njegov, Tomašev povjerilac, poznati splitski trgovac XV. st., ser Ventura Ingleski, odlučio dati na dražbu jedan Tomašev srebrni pojas koji je imao u zalogu. Naime, u neko nepoznato ranije doba i pod danas nepoznatim okolnostima, comes je Tomaš sklopio dužnički odnos sa ser Venturom, zaduživši se kod njega za 38 zlatnih dukata, u robi ili novcu. Na ime garancije da će taj novac vratiti, Tomaš je kod splitskoga trgovca ostavio svoj srebrni pojas, čija je vrijednost očigledno premašivala vrijednost kreditnoga zaduženja. U kojemu je roku kredit trebalo isplatiti, odnosno koliki je rok comes Tomaš prvotno dobio za iskup svoga zaloga, danas više nije poznato.

Uglavnom, općinski glasnik Grgur Tunelić se 7. rujna pojavio pred kneževom kurijom, izvješćujući kako je bio u Kninu, osobno predao knežev pisani poziv za iskup založenoga pojasa te donio Tomašev pismeni odgovor. Tomaševo pismo, napisano 4. rujna u Kninu, potvrđivalo je kako je njegov pošiljatelj bio izvješćen o roku od osam dana, u kojemu je mogao iskupiti svoj

¹ O tome nalazu, s fotografijom i uputom na stariju literaturu, usp. N. JAKŠIĆ, *Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni, Radovi sa znanstvenog skupa "Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti", Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru (Razdio društvenih znanosti)*, 23 (10), (1984), str. 337 i d.

zalog. K tomu, u pismu je Tomaš pojasnio kako u tom trenutku nije u stanju iskupiti zalog, te je, po svemu sudeći, tražio odgodu postavljenoga roka. Povjerilac, međutim, nije bio spreman na takvu odgodu, te je već 14. rujna, dakle odmah po isteku naznančenoga roka od osam dana nakon što je dužnik bio izvješćen, formalno bila provedena dražba.

Izvješće o provedenoj dražbi kneževoj je kuriji dostavio općinski glasnik Matija. Iz toga izvješća proizlazi kako je procjena vrijednosti zaloga obavljena već prije, po gradskome sucu zaduženome za takve sporove (*judex usurarum*), koji je odredio minimalnu vrijednost od 72 solida za unču srebra. Kod takvih je procjena i inače predstavljala temelj težina srebra uporabljenoga za izradu predmeta, pa je sukladno tomu predmet prvo bio vagan a procjena vrijednosti izražavana cijenom težinske jedinice (unče) srebra ili druge plemenite kovine od koje je bio izrađen. Sumarni opis Tomaševa pojasa, koji se može razabrati iz izvješća glasnika Matije, izgleda ovako: pojas je bio, i po shvaćanju procjenitelja, "velik" (*balteus siue cingulus magnus*), a sastojao se od jednoga kožnog i drugoga srebrnog dijela, koji su se mogli razdvojiti, tako da je onaj srebrni mogao biti zasebno izvagan (*pro vncia sine coramine*). Takav dakle Tomašev "veliki" pojas formalno je 14. rujna bio prodan splitskome zlataru Jurici, i to po isključnoj cijeni od 3 libre i 15 solida, odnosno 75 solida za unču.

Nakon što je kurija primila Matijino izvješće, trebalo je opet izvijestiti prvotnoga vlasnika predmeta o provedenoj dražbi i ostaviti mu novi rok od osam dana da eventualno iskupi svoj predmet prije no što on bude konačno predan kupcu, koji je ponudio najvišu cijenu. U tu je svrhu tada sastavljeno novo pismo, ovaj put adresirano hrvatskome banovcu Jurju Radoševiću, koji je sam trebao izvijestiti Tomaša o provedenoj dražbi i novom roku za eventualni iskup. Za sve ono što je trebalo biti obavljeno s vlastima u Kninu opet je bio zadužen već spominjani glasnik Grgur Tunalić. Grgur se iz Knina vratio za tri dana, te pred kneževu kuriju istupio 17. rujna, izjavljujući kako je bio u Kninu, gdje je stupio u kontakt s Tomašom Bojničićem, koji je sam preuzeo pismo namijenjeno banovcu Jurju i na njega odgovorio svojim novim pismom. U tome je novom pismu ustvrdio kako zapravo još nije istekao rok za isplatu duga koji su ugovorili on i njegov kreditor, ser Ventura. K tomu je Tomaš ponovio kako u datome trenutku ne raspolaze novcem potrebnim za iskup pojasa, te je zatražio da mu se dade novi rok, odnosno da se rok produži do iza jesenje sjetve (*post colectam fructuum annone etatis*).

Takav Tomašev zahtjev splitski je knez djelomično prihvatio, tvrdeći kako time zapravo ne postupa u skladu s pravom, nego je potaknut sažaljenjem spram Tomaša (*ultra debitum justitiae sed propter pietatem prefati domini Thomasi*), te je rok za iskup založenog pojasa produžio do kraja mjeseca rujna, odnosno praktično za nekih pet ili šest dana. Takvu je odluku, također iz obzira prema Tomašu (*propter compassionem dicti Thomasi*), prihvatio i ser Ventura, te je konačno bilo naloženo da se to novim pismom javi hrvatskome plemiću, kako bi postupio sukladno takvoj novoj odluci. No, comes Tomaš nije očito u tako

kratkome roku uspio prikupiti potrebni novac, te je 3. listopada glasnik Matija opet pristupio pred kneževu kuriju.

Ovaj je put podnio konačno izvješće o provedenoj dražbi, u kojemu je založeni pojas, odnosno srebro od kojega je bio napravljen, izvagano na ukupno 43 1/2 unče (a ne ravno 43, kako je to prvotno bilo naznačeno) i procijenjeno na minimalnu cijenu od 72 solida za unču. Zapravo je ovim izvješćem, sa stanovišta splitskih gradskih vlasti, okončan cijeli posao oko Tomaševa pojasa. Kupnja koju je još 14. rujna obavio zlatar Jurica ovime je konačno ovjerena, te je napravljen i završni račun. Po tome računu za pojas je kupac isplatio 163 libre, 3 solida i 6 malih denara. Kada je podmiren dug ser Venture i troškovi koji su nastali tijekom postupka, Tomašu Bojničiću je još uvijek trebalo predati ukupno 72 libre i 8 1/2 solida².

Danas je, iz suhoparnih zapisnika kneževе kurije, a bez izvornoga instrumenta kojim je dužnički odnos uspostavljen, doista nemoguće jasno razabrati što se doista događalo sa založenim pojasom hrvatskog plemića. Može se tek pretpostaviti kako je rok za isplatu duga i iskup založenoga pojasa formalno doista istekao, upravo onako kako je na kneževoj kuriji bilo predloženo. K tomu je i postupak pozivanja dužnika proveden "sukladno običajima i zakonima grada Splita" (*secundum consuetudines et leges ciuitatis Spaleti*), no čini se kako je u cijelome poslu ipak bilo nešto više žurbe no što je to inače bio običaj u takvim prigodama. Nerijetko su trgovci znali godinama čekati isplatu svojih dugova i dražbama pristupati tek kao krajnjem sredstvu, kada više nije bilo nikakvih izgleda za isplatu duga. S druge je strane sam pojas, čak i po završnome računu, bio mnogo vrijedniji od svote za koju je bio založen, a kao kupac na dražbi navodi se splitski zlatar Jurica (*deliberasse ... Jurice aurfici de Spaletu*), koji da je ponudio cijenu tek neznatno (za 3 libre) višu od one koju je kao početnu i minimalnu odredio procjenitelj. Iz svega se može zaključiti ipak toliko da je nekomu bilo jako stalo do toga da pojas promijeni vlasnika, odnosno da se Tomašu Bojničiću, kojemu je opet očigledno bilo stalo da ga vrati u svoj posjed, onemogući njegov iskup. Je li kupac u liku zlatara Jurice bio tek "paravan" iz kojega se krio sam ser Ventura³, želeći za sebe sačuvati "veliki" pojas, ili je bila riječ doista tek o tomu da je on samo želio doći do svoga novca, teško da će se ikada moći utvrditi.

Cijela "priča" ispletana oko založenoga pojasa Tomasa Bojničića nije, zapravo, nimalo neuobičajena za doba u kojemu se odvijala. Tek vrijednost pojasa, odnosno njegova težina, a po svemu sudeći i kvaliteta izradbe, odnosno njegova vizualna privlačnost za suvremenike, koja je bitno utjecala i na formiranje cijene, jesu ono što donekle izdvaja ovaj slučaj iz mase sličnih. Tako je nekih šezdesetak godina ranije, točnije 1402., također na dražbi, ali ovaj put u Zadru, prodan pojas što ga je davno prije toga kod zadarskoga trgovca Mihovila drapara, također za dug, založio comes Petar Butkov Kurjaković "od Krbave". I u toj je prigodi dražbi prethodio pismeni poziv dužniku da iskupi svoj zalag, no Petar Kurjaković je na taj poziv odgovorio negativno, te se tek tada pristupilo stvarnoj dražbi.⁴

² Cijeli je slučaj Tomaševa pojasa registriran sa ukupno četiri uneska u knjigu zapisnika kurije splitskoga kneza (Povijesni arhiv Zadar, Splitski arhiv, kut. 12, Sv. 28/1, fol. 7-7', 7. rujna 1467; fol. 9-9', 14. rujna 1467; fol. 9-10', 17. rujna 1467; fol. 14, fo. 3 listopada 1467. - uz ovaj posljednji unesak stoji i rubna bilješka "finis baltei comitis Thome Boyničich"), odakle su uzeti i izvorni citati, dati u tekstu u zaporkama.

³ Iz svih dokumenata koji govore o izradbi ovako dragocjenih predmeta jasno proizlazi kako je srebro za njih majstoru dostavljao sam naručitelj, te je u tomu svjetlu još čudnije što se kao kupac pojavljuje splitski zlatar.

⁴ Sve informacije o založenome, a potom i prodanome pojasu Petra Kurjakovića sadrži unesak u knjigu zaloga zadarske gradske kurije od 15. listopada 1402. (PAZd, Curia maior ciuilium Jadrensis, Sv. II, fasc. 3, fol. 52). Na ovom mjestu valja upozoriti na problem koji povjesničarima umjetnosti neće biti lako razriješiti, a koji se odnosi na različite nazive pod kojima se kasnosrednjovjekovni pojasevi pojavljuju u vrelima. U dokumentima pisanim latinskim jezikom ti su nazivi: *balteus*, *çentura* ili *centura*, *cingulus*, *zona*. Ovakvu raznolikost možda je moguće objasniti razlikama u načinu nošenja ili izgledu predmeta, što se daje nazrijeti iz opisa pojaseva koje su u 1406. u Dubrovniku položili na čuvanje vojvoda Sandalj Hranić Kosača, njegova žena Katarina Vukčić Hrvatinić i njezina majka, banica Anka. Oni su, naime, položili ukupno četiri pojasa koji su opisani ovako: "pojas jedan" veriga pozlakjena ... pojasi *uznositi* pozlakjeni dva, a druga dva niska, od kjuh' dva na velutu a jedan' na črleni koži a jedan' na svjelni tkanici" (LJ. STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma* I, Beograd - Sr. Karlovci, 1929, str. 334, 4. svibnja 1406. - kurziv moj M. A.).

Ovaj je pojas bio još teži, ukupno 63 unče, odnosno količina srebra uporabljena za njegovu izradbu bila je čak upola veća od one u slučaju Tomaševa pojasa. K tomu je bio i pozlaćen, no unatoč svemu prodan je za nešto manje novca od onoga o kojemu je naprijed bilo riječi. Uzimajući u obzir i pad vrijednosti libre u odnosu na zlatni dukat⁵, te opću fluktuaciju cijena tijekom XV. st., odnosno eventualni porast cijene srebra na istočnojadranskoj obali nakon pada rudarskih središta Bosne pod osmalijsku vlast 1463., ipak nije teško izračunati kako je 48 solida za unču pozlaćenoga srebra, kolika je bila isključna cijena za Petrov pojas 1402., znatno manje od 75 solida za unču srebra, postignutih 1467. za Tomašev pojas. No, ako između ova dva pojasa doista jeste takva znatna razlika u cijeni, postoji i računica po kojoj se može doći do vrlo približnih cijena za takve predmete. Naime, polazeći od uobičajene cijene unče srebra, koja se sredinom XV. st. kretala oko 55 solida⁶, na taj iznos valja dodati i 16 solida koliko je prema jednome ugovoru iz 1441. pripadalo majstoru za njegov rad na izradbi "velikoga muškog pojasa od pozlaćenoga srebra"⁷. Iznos od 71 solida, koliko se dobiva ovakvom računicom, zapravo je gotovo isti onaj iznos na koji je 1467. god. splitski "judex usurarum" procijenio Tomašev pojas. To bi se onda doista moglo uzeti kao stvarna minimalna cijena tipskoga obrtničkog proizvoda po težinskoj jedinici mjere. Da se doista radi o tipskome proizvodu uvjeravaju uglavljani uvjeti ugovora iz 1441., sukladno kojima je majstor-zlatar bio dužan napraviti pojas po ugledu (*ad mostram et similitudinem*) na drugi pojas koji je naručitelj imao kod sebe u zalogu i demonstrirao majstoru u nazočnosti svjedoka. Razliku, pak, između 71 solida, kao minimalne, i 75 solida kao isključne cijene, valja pripisati slobodnoj prosudbi postignute kvalitete izradbe, ili slobodnije interpretirano današnjim pojmovima, ukupnome "umjetničkom dojmu" gotovoga proizvoda.

Ovako postavljena raščlamba pokreće pitanje o značenju i različitim funkcijama kasnosrednjovjekovnoga srebrnog nakita uopće. Pojasevi, o kakvima je bilo riječi u interpretiranim izvorima mogu se danas uopćeno vizualno dočarati prizivom na poznati pojas pronađen ispod stečka na nekropoli Sv. Spasa, na vrelu Cetine. Okolnosti, pak, toga grobnog nalaza samo pokazuju kako je u različitim društvenim sredinama isti predmet mogao služiti različitim svrhama. Naime, ako bi se sudilo samo na temelju gore iznesenih primjera, moglo bi se zaključiti kako je izradba i nabava sličnih predmeta bila zapravo jedan od nešto sofisticiranijih načina tezauriranja stečenoga bogatstva naših kasnosrednjovjekovnih feudalnih velikaša. No, primjer nalaza iz Sv. Spasa, u kojemu je skupi predmet položen u grob s pokojnikom, odnosno pokojnicom, jasno ukazuje da se na nakit nije gledalo samo kao na novac pretvoren u dragocjeni predmet koji se, ustreba li, opet može pretvoriti u novac. To na još jedan način potvrđuje i već spomenuti ugovor o izradbi "velikoga muškog pojasa" iz 1441. god. U njemu se, naime, majstor obvezuje, između ostaloga, da će na pojasu izraditi i grb koji mu predoči naručitelj (*ponendo arma in cuspide dicte centure que ipse ser Marcus sibi dabit*). Zapravo, čini se kako neće biti pogrešno ustvrdi li se da je nakit, iako uglavnom tipski obrtnički produkt, unošenjem ma kako maloga

⁵ O tomu usp. T. RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću*, Zagreb, 1977, Dodatak II. Novčani sustav u Zadru u XV. st., str. 298-9.

⁶ Za tu cijenu usp. PAZd, S. A., kut. 6, Sv. 19/1, fol 25, 25. siječnja 1433; Sv. 19/3, fol. 27, 26. listopada 1448.

⁷ Ugovor u PAZd, S.A., kut. 8, Sv. 23/1, fol. 252, 21. lipnja 1441. Ugovor, poradi rijetkosti takvih dokumenata donosim ovdje u cjelini: *Ser Marcus Petri ex vna et Vuch aurifex de Spaletto ex alia conuenerunt ad inuicem in hunc modum, videlizet quia dictus Vuch se sponte obligando promisit ipsi ser Marco sibi facere et laborare vnam zenturam magnam ab homine de argento deauratam ad mostram et similitudinem vnius zenture Mathiasii existensis penes ipsum ser Marcum laboratam ad opus et laborerium dicte zenture ac ad laudem boni magistri quam vero centuram laborandam promixit ipse Vuch dare perfinitam et expeditam ipsi ser Marco usque per totum mensem septembris proxime venturum risico et periculo ipsius Vuchi. Insuper dictus Vuch fuit confessus et contentus se habuisse et recepisse a predicto ser Marco vntias LXVI cum dimidia argenti ad tocum et saziium sibi datum pro laborerio dicte zenture, aurum vero dicta zentura neccesarium promisit dare dictus ser Marcus et pro eiusdem Vuchi mercede et solucione soldos XVI pro qualibet vntia, ponendo arma in cuspide dicte centure que ipse ser Marcus sibi dabit. Que omnia etc. Actum in statione dicti ser Marci presentibus Ruzerio Budatouich et Gregorio Maroeuich testibus rogatis, ser Simone Mathei examinatore.*"

⁸ Gradoje je dopao zarobljeništva kod hrvatsko-dalmatinskoga bana 1362, pod nepoznatim okolnostima. Kada je bio doveden u Dubrovnik, gdje je za njega trebala biti isplaćena otkupnina, omiški kaštelan i banov "oficijal", Zadraniin Filip Nozdranja, predao je zajedno sa zarobljenikom dubrovačkim vlastima "furnimentum unum argenti pro equo", a ta je oprema bila procijenjena na 148 dukata (Monumenta Ragusina. *Libri reformationum* III, Zagrabiae 1895, 220, 18. kolovoza 1362). Detaljniji opis slične opreme pruža prije spomenuti dokument o pohranjivanju zajedničkih dobara bosanskoga vojvode, Sandalja Hranica, Katarine i Anke. Taj opis izgleda ovako: "Naprava jedna konska; uz'da, pr'sine i pohvi kožne s' srebrom' pozlakjeno, a žvalo gvoz'deno a na glavije trak' svilan' s pu'tc ... biser'njemi drobnijemi; a jes' u vsem' dva desti i tri litre i devet' unac'" (STOJANOVIĆ, o. c. 334). Pohranjena je imovina bila zajednička, te stoga nije lako razlučiti što je prvotno pripadalo Sandalju, a što Anki i Katarini (udovici i kćerki hrvatsko-dalmatinskoga bana Vuka Vukčića Hrvatinića). Čini se ipak da na temelju već iznesenoga Gradojeva primjera, kao i činjenice da će se ista konjska oprema pojaviti i kao dio zajedničke imovine Sandalja i njegove treće žene Jelene (STOJANOVIĆ, o. c., 367), nije teško zaključiti kako je ona prvotno pripadala ipak Snadalju.

⁹ M. WENZEL, A Bosnian Kingdom Metalworking Tradition, *Peristil*, XXV-XXVI, br. 27-28 str. 8.

¹⁰ PAZD, S.A., kut. 5, Sv. 17, fol. 53', 9. srpnja 1428: "vendidit Joahnni Michalich vnam tacia magnam in qua erat signum domini regis Tuertchi et quam dicebatur dictum dominum regem donauisse eidem domino Miche".

¹¹ Dokument o izboru poslanstva, u kojemu se na posljednjem mjestu spominje i Micha Madii u *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* XVII, Zagreb, 1981, str. 285, 8. svibnja 1390. Sudjelovanje Mihino u poslanstvu potvrđuje isprava kralja Tvrtka I. od 2. lipnja 1390, objavljena u Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike* IV, Zagreb, 1874, str. 280-282, gdje se Miha također navodi kao četvrti od poklisara. Ceremonijal predaje grada s polaganjem svečane prisega dijelom je opisan u suvremenoj Tvrtkovoju ispravi za Šibenik (*Diplomatički zbornik* XVII, str. 297-299, 11. lipnja 1390), dočim su slični ceremonijali ponajbolje poznati iz dubrovačkih vrela.

osobnog detalja, postao dijelom identiteta i nekom vrsti legitimacije, prijenosnik cijeloga niza informacija i poruka relevantnih za osobu koja ga nosi ili rabi.

Ne treba, dakako, zaboraviti kako je nakit, u prvome redu, zadovoljavao stalnu ljudsku potrebu za ukrašavanjem, pri čemu se stečeno bogatstvo pretakalo u više ili manje bogato urešene i skupe, ali i uporabljive predmete, koji su se onda relativno često pokazivali, zrcaleći društvenome okruženju upravo uspjeh i veličinu svojih vlasnika. Ta želja za prikazivanjem moći i bogatstva ponekad je znala poprimiti razmjere razmetljivosti, kao u slučaju humskoga velikaša Gradoja, brata Sanka Miltenovića, koji je već sredinom XIV. st. raspolagao srebrnom konjskom opremom i zajedno s njom bio zarobljen u jednome sukobu⁸. Dakle, društvenu su veličinu i moć vlasnika pokazivali, osim nakita u užem značenju, i različiti predmeti svakodnevne uporabe, izlagani ipak uglavnom pogledima uskoga kruga odabranih, zapravo pripadnika istoga društvenog staleža, u ograničenome broju situacija. Takvu su funkciju imale, primjerice, brojne srebrne čaše, potom kupe, žlice, bokali, pladnjevi i slični predmeti, koji se vrlo često spominju u vrelima XIV. i XV. st. Funkcija se tih i takvih predmeta umnožila kada su postali predmetom različitih oblika razmjene, od miraza za udaju do poklona koji su se razmjenjivali prigodom različitih ceremonijalnih čina, znakovitih za feudalno društvo. Na ovu je drugu pojavu svojedobno upozorila M. Wenzel⁹, a njezina se pretpostavka i upozorenje sada mogu potvrditi i vrlo konkretnim primjerom, koji je ostao zabilježen opet zahvaljujući običaju zalaganja dragocjenosti pri uzimanju kredita.

Razglabajući, naime, stilske značajke srebrnih izradevina što ih ona pripisuje kulturnom krugu koji se tek uvjetno može nazvati "bosanskim", M. Wenzel je, na temelju natpisa na sačuvanome medaljonu jedne inače izgubljene zdjele, natuknula mogućnost da je bosanski ban i prvi kralj, Tvrtko I. Kotromanić, tu izgubljenu zdjelu poklonio nekome od svojih podanika kao "poticaj ili nagradu za vojnu službu". Da je kralj Tvrtko doista poklanjao svojim podanicima u određenim prigodama takve predmete potvrđuje i jedna izjava data pred kurijom splitskoga kneza 1428. god. U toj je izjavi svjedok, stanoviti ser Frane, sin pokojnoga Nikole Buera, ustvrdio kako je, dok je radio u trgovini ser Alexandra Baldia, "prodao Ivanu Mihaliću jednu veliku čašu na kojoj je bio znak gospodina kralja Tvrtka, koju (čašu - op. M.A.) je imao u zalog od gospodina Mihe Madijevog, a koju je, kako se priča, rečeni gospodin kralj poklonio onome gospodinu Mihi"¹⁰. Zna li se, pri tomu, kako je isti taj Miha Madijev bio članom četveročlanoga poklonstva koje je u lipnju 1390. na Tvrtkovu dvoru predalo kralju grad Split, iskazalo u ime općine "homagium" i položilo prisegu vjernosti¹¹, nije teško zaključiti kako je upravo u toj prigodi sam Miha dobio na dar "veliku čašu" s kraljevim "znakom" (grbom). Cijeli je ceremonijal upriličen tom prigodom podrazumijevao i predaju dara koji je splitska općina uputila kralju, pa se može zapravo pretpostaviti kako se tu doista radilo o izmjeni poklona.

Takva je izmjena darova posve vjerojatno bila u to doba već standardni dio feudalnih ceremonijala zadavanja seniorske

“vjere”, odnosno vazalske prisege na “vjernu službu”¹², dok se za prigode darivanja posjeda vazalima može pretpostaviti ceremonijal u kojemu je nadarbenik uzvraćao darivanjem kakvoga vrijednog predmeta ili komada nakita. Ne treba uopće posebno naglašavati kako su ovakvi običaji razmjene poklona, zajedno s potrebom ukrašavanja i isticanja vlastita bogatstva i moći, što se sada više nije ograničavalo isključivo na pripadnike društvene elite, poticajno djelovali na ukupni gospodarski život, pokrećući i unapređujući sve ostale mehanizme razmjene, prije svega trgovinu¹³. Pri svemu tomu, ulaganje u ovakve dragocjenosti nije značilo trajno teauriranje bogatstva, budući su se svi ti predmeti, od naušnica kao “proizvoda široke potrošnje” do masivnih i teških srebrnih pojaseva, kao “luksusne robe”¹⁴, u svakome trenutku mogli pretvarati, a doista su, kako se već pokazalo, i bili ponovno pretvarani u svoj novčani ekvivalent.

Zahvaljujući svemu tomu vremenom su se počele stvarati prave zbirke dragocjenosti, od kojih valja, kao jasan primjer svega onog što se s takvim zbirka moglo događati, navesti onu što su ju stvorili pripadnici najmanje tri generacije hrvatskih velikaša iz obitelji Nelipčića. Zbirka je, odnosno jedan njezin, vjerojatno manji, dio dospio u vrela prvi put 1400.¹⁵, nakon što je Ivaniš Nelipčić, pod nepoznatim okolnostima, založio kod splitskog trgovca Nikole Teodosijevog stanoviti broj srebrnih predmeta. Založene je, pak, predmete Nikola u Zadru predao drugom splitskome trgovcu, Ivanu iz Bolonje, te je tom prigodom napravljen i popis predmeta. Ukupna je težina založenoga srebra iznosila 44 marke, odnosno 352 unče, što je doista bila neuobičajeno velika količina plemenite kovine. Sam popis predmeta koje je Ivaniš založio izgledao je ovako:

1. *tria conderia de argento;*
2. *vnus bocale sine manico de argento;*
3. *duo nappi de argento;*
4. *due scutelle de argento.*

Dalja je sudbina ovih predmeta nakon što ih je preuzeo Ivan iz Bolonje, nažalost, nepoznata, te se tako ne može govoriti o tomu jesu li bili vraćeni u posjed Nelipčića ili su, poput drugih ovdje spominjanih dragocjenosti, bili prodani na dražbi.

Drugi se put zbirka pojavljuje u vrelima onoga trenutka kada je, 1436., trebalo svim snagama braniti posjed nakon smrti posljednjega muškog odvjeta obitelji, Ivaniša Nelipčića¹⁶. Ivaniševa kćer, Katarina, i njezin muž, Anž Frankopan, nastojali su očuvati posjed, koji je kralj Sigismund, unatoč opetovanim obećanjima da će Katarinu priznati kao nasljednicu, odmah nakon smrti njezina oca kao “ošasno dobro” podijelio tadašnjemu hanu, Matku Talovcu, koji je nakon toga pokrenuo vojnu ekspediciju kako bi proveo u djelo kraljevo darivanje. Za obranu svojih prava, odnosno za opremanje i održavanje vlastite vojske, Anž i Katarina trebali su znatnih novaca, do kojih su došli uzimajući kredite kod splitskih trgovaca, a kao garanciju za vraćanje tako dobivenih sredstava založili su dio obiteljskoga blaga.

¹² Za feudalne mehanizme “gospodske vjere” i “vjerne službe” u Bosni usp. S. ČIRKOVIĆ, “Verna služba” i “vjera gospodska”, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, VI(1962), 2. Valja samo pripomenuti kako autor u svojoj raščlambi posve zanemaruje usporedbu ovoga feudalnoga mehanizma, kakav je ustrojen u Bosni, sa situacijom u sjevernome i zapadnom susjedstvu Bosne, pa se u njegovu tekstu i “služba” i “vjera” pojavljuju kao neki autohtoni mehanizmi, jer ih nema u srednjovjekovnoj Srbiji kao jedinom za autora relevantnom kontrolnom području. Na drugome mjestu opširnije razglabam način i vrijeme distribucije ovih mehanizama, kojima se zapravo dobrim dijelom definira “model feudalizma” kakav je vladao u srednjoj-istočnoj Europi.

¹³ Usp. M. ANČIĆ, *Gospodarski aspekti stočarstva cetinskog komitata u XIV. st.*, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 14 (1987), str. 92 i d.

¹⁴ Za ovakvu kategorizaciju usp. N. JAKŠIĆ, o. c. str. 341. Jedan od bitnih kriterija za razlikovanje mogao bi se potražiti u tomu da su se “proizvodi široke potrošnje” izrađivali od sirovina koje je pribavljao sam majstor, dok su se “luksusne robe” izrađivale po narudžbi, od materijala koji je pribavljao sam naručitelj.

¹⁵ PAZd, *Spisi zadarskih bilježnika*, Vannes qn. Bernardi de Firmo, Omot I/2, fol. 146, 15. veljače 1400.

Predmeti što ih je 1400. založio Ivaniš Nelipčić

¹⁶ O okolnostima pod kojima će Ivaniševa kćerka i nasljednica izgubiti cetinski posjed usp. V. KLAIĆ, *Knezovi Frankapani I*, Zagreb, 1901, str. 224 i d.

Jedan od tih splitskih trgovaca, stanoviti Petar Markov Pesenić, nastojao je već potkraj 1436., malo prije no što će Anž Frankopan umrijeti, doći do svoga novca, te je preko splitskoga kneza, u uobičajenom postupku, pozvao kneza Anža da iskupi svoje zaloge, kako ih on ne bi morao prodavati. Općinski glasnik, koji je nosio u Sinj kneževo pismo s pozivom za iskup zaloga, vratio se sa svoga zadatka podnoseći izvješće koje vrijedi opširnije ekscerpirati budući da dosta vjerno zrcali atmosferu u sredini koja je u tome trenutku imala mnogo važnijih briga od onih u svezi s iskupom založenoga obiteljskog blaga. Uglavnom, općinski je glasnik 4. studenog 1436. u Sinju predao pismo splitskoga kneza kliškome kaštelanu Jurju Šubiću, očekujući odmah i odgovor na to pismo. U tom je očekivanju proveo cijeli dan, da bi mu na kraju neki Anžev podanik rekao, u slobodnijem prijevodu: "Idi i vrati se, jer ako čekaš i sutra, cijeli dan nećeš dobiti odgovora"¹⁷.

No, koliko god Anža Frankopana u vrtlogu borbi za cetinsko kneštvo nije zanimala sudbina obiteljskoga blaga, toliko je njegovoj udovici, izgleda, bilo stalo da se blago ne rasproda, odnosno da ga se na bilo kakav način spasi. Stoga su, neposredno nakon muževljeve smrti, krajem siječnja 1437., u isto doba kada je sama Katarina i službeno predavala Matku Talovcu posjede svoga oca¹⁸, njezini poklisari došli u Split kako bi regulirali pitanje neisplaćenih kredita i za njih položenih zaloga. Popis kreditora od kojih su Anž i Katarina dobivali novac ili robu uključivao je većinu najpoznatijih i najbogatijih suvremenih splitskih trgovaca (Nikola Jancijev, ser Alexandar Baldi, ser Petar Markov, Jakov Terzago, trgovac Baptista, Lappus Zanobii i Lučeta Nikole, te mletački trgovac na kratkotrajnom boravku u Splitu, Ivan Stella)¹⁹, s kojima je izgleda postignut dogovor. Iako cijeli taj dogovor nije registriran u sačuvanim dokumentima, iz onoga što je učinjeno s dugom prema mletačkome trgovcu Ivanu Stelli, te iz kasnijih dokumenata²⁰, jasno se daje razabrati kako je dugove pokojnoga Anža i Katarine preuzela na sebe "plemenita gospođa Jelena, udovica kneza Vuka Hranića" (brata mnogo poznatijega vojvode Sandalja Hranića), inače kćer nekadašnjega hrvatskoga bana Vuka Vukčića, brata splitskoga hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koja je boravila u samostanu Sv. Benedikta u Splitu²¹. Ujedno je Jelena preuzela i založene dragocjenosti, dajući tako priliku i vjerojatno dovoljno vremena udovici Katarini da u miru prikupi novac i dode ponovno u posjed obiteljskoga blaga. No, ubrzo nakon što je ovako bilo uređeno pitanje neisplaćenih kredita i zaloga, već u ožujku iste godine, "plemenita gospođa Jelena" je umrla, a skrb nad njezinom imovinom preuzeli su komisari koje je ona imenovala u svojoj oporuci.

U sačuvanoj se Jeleninoj oporuci, međutim, niti ne spominje Katarinin dug, kao ni za njega dobiveni zalozi, koji će svome prvotnome vlasniku biti vraćeni nakon skoro dvije godine, u studenome 1438. Tada su, naime, u Split iz Rmnja, u kojemu je tada Katarina boravila, došli njezini poklisari, opskrbljeni pisanom punomoći svoje gospodarice, koji su Jeleninim komisarima, te još jednome kreditoru koji nije spadao u gore navedenu skupinu, isplatili dugove. Kod toga se mora pripomenuti kako je suma isplaćena komisarima iznenadujuće malena, svega 74 dukata,

¹⁷ PAZd, S.A., kut. 6, Sv. 19/4, fol. 35, 6. studenoga 1436.: "die dominico IIIlo dicti presentasse litteras suprascriptas Juray Zubich castellano Clissii et petiisse responsionem et ibi moram traxisse a mane vsque ad vespervas demum responsum fuit sibi per Domanchus ex parte magnifici comitis Angeli "Vade et reuertere quod si stares vsque per totam diem crastinam non habebis responsum".

¹⁸ V. KLAJČ, o. c., str. 226.

¹⁹ Za pojedine trgovce iz ove skupine usp. I. PEDERIN, Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento, *Studi Veneziani*, XXI (1991), str. 378 i d.

²⁰ Za sve što slijedi o zalozima Katarine, udovice Anža Frankopana, korišteni su, osim dokumenta citiranog ovdje u bilj. 16, dokumenti pod slijedećim signaturama: PAZd, S.A., kut. 6, Sv. 19/4, fol. 37', 20. siječnja 1437: Sv. 20, fol. 1, 29. siječnja 1437.: fol. 2-2', 15.02.1437; fol. 15', 30.11.1438; fol. 17-8, 30.11.1438;

²¹ O Jeleni, njezinoj obitelji, braku i boravku u Splitu, odnosno u samostanu Sv. Benedikta, te o njezinoj oporuci, usp. M. ANČIĆ, Prosopografske crtice o Hrvatinićima i Kosačama, *Istorijski časopis*, Beograd, XXXIII (1986).

kako u odnosu na opseg kredita i brojnost kreditora, tako i na popis vraćenih zaloga, odnosno u usporedbi s iznosom kredita i dobivenim zalozima u slučaju kreditora koji svoj dug nije svojedobno prepustio tadašnjoj stanovnici samostana Sv. Benedikta. Objašnjenje bi se moglo tražiti u dva pravca: ili u eventualnom obročnom isplaćivanju duga, u kojemu bi slučaju u studenome bio zapravo isplaćen posljednji obrok, a zalozi vraćeni dužniku; ili u nekom prešutnom sporazumu kojim je Katarini omogućeno da za male novce dođe do svojih dragocjenosti, što bi bilo moguće s obzirom na činjenicu da "plemenita gospoda Jelena" nije imala nasljednika niti nekih bliskih srodnika koji bi potraživali njezinu imovinu. Bilo kako bilo, u dva instrumenta kojima je registrirana isplata staroga duga napravljen je i popis dragocjenosti koje su bile vraćene Katarini, odnosno popis dijela zbirke dragocjenih predmeta obitelji Nelipčić, a koji je prema izvornicima izgledao ovako:

1. *cipes duo argentei cuperti et deaureati;*
2. *bochalle uno argenteo;*
3. *confeta una argentea;*
4. *ciati sex argentei;*
5. *coclearia decemseptem argentea;*
6. *vna tacia argentea cum manicho;*
7. *vna alia tacia argentea sine manicho;*
8. *zona vna argentea a dona in peciis vigintisex;*
9. *cupe due de mazaro laborate cum auro et argento intus et extra;*
10. *calceria vna argentea coboperta et deaurata;*
11. *nux vna de India cuperta laborata cum argento et deaureata;*
12. *par vno gladiatorum laboratorum cum cristallo et argento;*
13. *vno picono argenteo deaureato;*
14. *vno anullo auro cum rubino;*
15. *due tacie de mazaro sine argento;*
16. *vna tacia subputiua cum argento et deaurata;*
17. *duo linteamini laborati cum auro et siricho;*
18. *duo alii linteamini laborati solum cum siricho;*
19. *toualie tres laborate cum auro et siricho;*
20. *toualie alie duo laborate solum cum siricho;*
21. *fazoli duo a confeteria laborati cum auro et siricho;*
22. *pari duo de manegetis rubeis de siricho a dona cum perlis a parte anteriore;*
23. *par vno de manichetis de siricho bladis sine perlis;*
24. *fodra vna de zebelinis;*
25. *fodra vna de armelinis;*
26. *vna tacia de znazaro cuperta* (koja je bila prodana za 6 dukata, kao Jelenin predmet, a stvarno je pripadala Katarini);

*Zalozi iz ostavštine
"plemenite gospode
Jelene"²²*

1. *bucheti duo auri cum zafiris;*
2. *tres imagines argenteae;*
3. *tacia vna argentea vocata in lingua sclava ceucula.*

*Zalozi iskupljeni od Jurja
Matejevog²³*

Iz ovakvoga se sumarnoga popisa dade razabrati kako se kod podizanja kredita, zapravo kod odbira predmeta koji će biti predati kao zalozi, iz riznice vjerojatno uzimalo ponešto od svake vrste dragocjenosti, pa se tako među zalozima našlo i egzotičnih predmeta, poput “oraha iz Indije” izrađenog od pozlaćena srebra ili triju “srebrnih slika”. U svakome slučaju ostaje, međutim, zaključiti kako je Katarini bilo jako stalo do toga da vrati u svoj posjed založeni dio obiteljskih dragocjenosti i na taj način sačuva bar obiteljsku riznicu. Ranije pretrpljeni gubitak nasljednih posjeda sveo je, naime, uporište obiteljskih tradicija upravo i samo na riznicu, zapravo zbirku dragocjenosti koja je tako ostala posljednji biljeg identiteta i znak nekadašnje obiteljske veličine i moći.

²² PAZd, S.A., kut. 6, Sv. 20, fol. 15’.

²³ Vrijednost kredita: 60 dukata, 1 libra i 5 solida, PAZd, S.A., kut. 6, Sv. 20, fol. 17-8.

Mladen Ančić

BELTS AND OTHER VALUABLES IN LATE MEDIAEVAL FAMILY
TREASURIES

Summary

Starting from the silver belt found at the Church of the Holy Cross, the author discusses such luxurious examples of late mediaeval silver jewellery, noting the various types of belts. The author accepts the previous division into "mass produced objects" and "luxurious products", emphasizing the individual nature of certain examples in this second category. In this manner, such objects become a kind of identity mark and the basis for building a tradition. Considering luxurious silver artifacts in their social surroundings, on the basis of unpublished archival sources the author traces the manner of utilizing silver decorative objects as a means of payment. In this context, the phenomenon is noted of creating family treasuries in the late mediaeval Croatian region.